

Ersevınc, M. (2021). Mondros Mütarekesi'nin Bursa'da uygulanması ve işgalin Bursa yereline sosyoekonomik etkileri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1309-1334.

DOI: 10.21550/sosbilder.831836
Araştırma Makalesi / Research Article

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN BURSA'DA UYGULANMASI VE İŞGALİN BURSA YERELİNE SOSYOEKONOMİK ETKİLERİ*

Mine ERSEVİNÇ**

Gönderim Tarihi / Sending Date: 26 Kasım / November 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 28 Mart / March 2021

ÖZET

I. Dünya Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi'yle çekilen Osmanlı Devleti'nin toprakları İtilaf Devletleri'nin kontrolü altına girmiş ve Anadolu'da işgaller başlamıştır. İtilaf Devletleri; Mütareke sonrası Mudanya ve Gemlik'i, 8 Temmuz'da ise Bursa merkezini işgal etmiş ve işgal 11 Eylül 1922'ye kadar devam etmiştir. Mütareke sonrası Bursa, bir yandan İtilaf Devletleri'nin desteğindeki Yunan güçleriyle bir yandan da uzun yıllar birlikte yaşadıkları Müslüman halka ihanet eden Ermeni ve Rumlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Çalışmamızda amacımız; Bursa'da işgal öncesi, işgal dönemi ve işgalin sonlandırılması süreçlerinde nüfus hareketlerini, ekonomik ve kültürel değişimi incelemektir. Bursa merkez ve köylerinde yaşayan ve işgalci güçlerle hareket eden Ermeni ve Rumların Müslüman halka uyguladığı kıyımı belgelerle vererek bölgede Müslüman halk aleyhine yaşanan demografik hareketliliği açıklamak ve bu hareketliliğin Müslüman halk aleyhine dönüştürdüğü ekonomik ve kültürel değişimi de ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Bursa, işgal, değişim

* Bu çalışma, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi ile Atatürk Üniversitesi tarafından 25-26 Nisan 2019'da düzenlenen "Milli Mücadele'nin 100. Yılı: Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi ve Kongreler" konulu uluslararası sempozyumda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, mineersevinc@uludag.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 22 Sayı: 41 / Volume: 22 Issue: 41

Implementation of Mondros Armistice Agreement in Bursa and The Socioeconomic Effects of the Occupation on Bursa Region

ABSTRACT

The lands of the Ottoman State, which had retreated from World War I with the Treaty of Mondros (Mondros Armistice Agreement), have come under the control of the Allied Powers and occupations have begun in Anatolia. After the Treaty the Allied Powers have occupied Mudanya and Gemlik and on the 8th of July they have occupied the centre of Bursa and the occupation has lasted until September 11, 1922. After the Treaty, Bursa has had to struggle with the Greek forces supported by the Allied Powers on one hand and on the other hand the Armenians and Anatolian Greeks who betrayed the Muslim people with whom they lived for many years. Our aim in our study is to examine population movements, economic and cultural changes in Bursa before and during occupation period and the termination of occupation. It is to explain the demographic mobility experienced against the Muslim people in the region by documenting the massacres committed by the Armenians and Anatolian Greeks living in the centre and villages of Bursa and acting with the occupying forces and to reveal the economic and cultural change that this mobility has turned against the Muslim people.

Key words: *Treaty of Mondros, Bursa, invasion, change*

Giriş

Osmanlı Devleti; 2 Kasım 1914'te Rusya, 5 Kasım 1914'te İngiltere ve Fransa'nın savaş ilanı ile I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. Savaş sürecinde mücadele ettiği cephelerin genelinde başarısız olan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de I. Dünya Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi ile çekilmiştir. Osmanlı Devleti'nin toprakları İtilaf Devletleri'nin kontrolü altına girmiş ve Anadolu'da işgaller başlamıştır. İşgallere gerekçe olan Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi ile ticari zenginliğinin yanı sıra Mudanya-Gemlik limanlarının sağladığı önemle antlaşmanın 8 ve 9. maddelerinin kapsamına giren Bursa'da antlaşma hükümleri uygulamaya sokulmuştur.

Anadolu'nun işgali üzerine Bursa'da başlayan tepkiler ve direniş 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e asker çıkartması ile hızlanmış, ilk direniş örgütlenmesi "*Bursa Yedek Subay Yardımlaşma Kurumu*" olmuştur. Bursa'nın işgali öncesinde Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Kuvayı Millîye hareketi gelişmiştir.

8 Temmuz 1920'de Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilen Bursa'da bir taraftan İstanbul Hükümetleriyle bir taraftan işgalci kuvvetlerle bir taraftan da uzun yıllar Osmanlı uyruğu olarak birlikte yaşanan Ermeni ve Rumlar ile mücadele edilmiştir.

1. Mondros Ateşkes Antlaşması ve Uygulanması

Ateşkes görüşmelerinin 30 Ekim 1918 tarihinde Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda yapılacağı İngilizler tarafından Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir. Osmanlı Devleti adına başkanlığını Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey'in yaptığı bir heyet ile İtilaf Devletleri adına Amiral Calthrope'nin başkanlık yaptığı heyet arasında 27 Ekim 1918'de görüşmeler başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Bloğu arasında yapılan gizli antlaşmalarla daha önceden hazırlanan paylaşım esaslarına göre ekonomik, mali, askerî ve diğer toplumsal konular Osmanlı Devleti heyetinin önüne getirilmiştir. Görüşmeler beş gün sürmüş ve Osmanlı Devleti'nin antlaşma maddelerini hafifletilmesi teklifleri kabul edilmemiştir. 25 maddeden oluşan antlaşma, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1928'de imzalanmıştır. Osmanlı Hükümeti, Mütareke hükümlerini 31 Ekim'de bütün askerî ve sivil makamlara duyurarak bu esaslara göre hareket edilmesini istemiş ve antlaşma hükümleri uygulanmaya koyulmuştur.

Antlaşmanın maddeleri:

1- Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açılması, Karadeniz istihkâmlarının İtilaf Devletleri tarafından işgali sağlanacaktır.

2- Osmanlı sularındaki bütün mayın tarlalarının, torpido ve kovan mevzilerinin yerleri gösterilecek ve bunları taramak ve kaldırmak için yardım edilecektir.

3- Karadeniz'deki mayınlar hakkında bilgi verilecektir.

4- İtilaf Devletleri'nin bütün esirleri ile Ermeni esirler, kayıtsız şartsız İstanbul'da İtilaf Devletleri'ne teslim edilecektir.

5- Hudutların korunması ve iç asayişin temini dışında Osmanlı ordusu derhâl terhis edilecektir.

6- Osmanlı harp gemileri teslim olup gösterilecek Osmanlı limanlarında İtilaf Devletleri tarafından gözetiminde tutulacaktır.

7- İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdir.

8- Osmanlı demiryollarından İtilaf Devletleri istifade edecek ve Osmanlı ticaret gemileri onların hizmetinde bulunacaktır.

9- İtilaf Devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki vasıtalarından istifade edeceklerdir.

10- Toros tünelleri, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilecektir.

11- İran içlerinde ve Kafkasya'da bulunan Osmanlı kuvvetleri işgal ettikleri yerlerden geri çekileceklerdir.

12- Hükümet haberleşmesi dışında telsiz, telgraf ve kabloların denetimi İtilaf Devletleri'ne geçecektir.

13- Askerî, ticari ve denizle ilgili madde ve malzemelerin tahribi önlenecektir.

14- İtilaf Devletleri; kömür, mazot ve yağ maddelerini Türkiye'den temin edeceklerdir. (Bu maddelerden hiçbiri ihraç edilemeyecektir.)

15- Bütün demiryolları halkın kullanımına açık olmak kaydıyla İtilaf Devletleri'nin zabıtası tarafından kontrol altına alınacaktır.

16- Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın İtilaf Devletleri kumandanlarına teslim olacaktır.

17- Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı subayları en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacaktır.

18- Trablus ve Bingazi'de Osmanlı işgali altında bulunan limanlar İtalyanlara teslim edilecektir.

19- Denizci, asker ve sivil tüm Almanlar ve Avusturyalılar bir ay içinde Türk ülkelerinden çıkartılacak, uzak bölgelerdekiler de olanaklı en erken tarihte çıkartılacaktır.

20- Gerek askerî teçhizatın teslimine gerek Osmanlı Ordusu'nun terhisine ve gerekse nakil vasıtalarının İtilaf Devletleri'ne teslimine dair verilecek herhangi bir emir, derhâl yerine getirilecektir.

21- İtilaf Devletleri adına bir üye, donatım (iaşe) kontrolünde çalışacak, bu devletlerin ihtiyaçlarını temin edecek ve isteyeceği her bilgi kendisine derhâl verilecektir.

22- Osmanlı harp esirlerinin İtilaf Devletleri'nin elinde tutulacağı, askerlik hizmeti yapabilecek kişilerin dışındakilerin serbest bırakılması fikrinin salıverilmesi düşünülecektir.

23- Osmanlı hükümeti, merkezi devletlerle bütün ilişkilerini kesecektir.

24- Altı vilayet (vilayet-i sitte) adı verilen yerlerde bir karışıklık olursa bu vilayetlerden herhangi birini İtilaf Devletleri işgal edebileceklerdir.

25- Müttefiklerle Osmanlı Devleti arasındaki savaş, 1918 yılı Ekim ayının 31'i Perşembe günü mahallî saat ile öğlen zamanı sona erecektir (Sosyal, 1989: 12-14).

Antlaşmanın maddeleri incelendiğinde ateşkes antlaşmasından daha çok Osmanlı Devleti'nin her şeyi ile teslim olduğu bir belge niteliği anlaşılmaktadır. Özellikle Antlaşmanın 7. maddesi “Sınırlar içerisinde İtilaf Devletleri'nin güvenliğini tehdit edecek bir durum söz konusu olduğunda, İtilaf Devletleri istedikleri herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilecektir.”, 8. maddesi “Osmanlı Devleti'ne ait olan liman, demiryolu ve tersaneler İtilaf Devletleri'ne açılacak ve rahatça kullanabilecekler. Osmanlı gemileri, bu devletlerin hizmeti altında olacaktır.”, 9. maddesi “Osmanlı Hükümeti'ne ait olan tersane ve limanlardaki bakım onarımla ilgili araçlardan İtilaf Devletleri yararlanacaktır.”, 1. maddesi “Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açılması, Karadeniz istihkâmlarının İtilaf Devletleri tarafından işgali sağlanacaktır.” bu açıdan önemlidir. Antlaşma, Osmanlı Devleti'nin fiilî olarak sonlanmasını; ekonomik, mali ve sosyal olarak emperyalizmin kontrolü altına girişini ve Anadolu'daki işgalleri beraberinde getirecektir.

Antlaşmanın 7. maddesi gerekçesiyle Anadolu'da ilk işgaller; 4-5 Kasım 1918'de Hatay, İskenderun, Dörtyol, Adana ve Mersin'deki Fransız işgalleridir. Bunu İtalyan işgalleri ve 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri'nin ortak donanmasının İstanbul'u fiilî işgali takip etmiştir.

2. Mondros Mütarekesi İle İşgalin Bursa'ya Etkileri

Mütareke yürürlüğe girdiğinde Bursa valisi olan Ebubekir Hazım Bey'in (Tepeyran) yerine Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından 13 Mart 1919'da Hürriyet ve İtilaf Partisi ileri gelenlerinden Gümülceneli İsmail, vali vekili olarak atanmıştır (Eğilmez, 1980: 12). Gümülceneli İsmail Hakkı Bey; Bursa'ya Fransız Sömürge Birliğini davet etmiş, Rum ve Ermeni kulüpleri açmış ve milliyetçileri yoğun bir baskı altında tutmuş,

Türk Ocağı ve Avcılar kulüplerini kapatmış, ittihatçıları şehirden sürmüştür (Yüceer, 2001: 16, 17).

Bekir Sami Bey'in Bursa'ya geleceğini duyan İsmail Hakkı Bey İstanbul'a kaçınca yerine İstanbul, yeniden Millî Mücadele karşıtı bir ismi, Nemrut Mustafa'yı atamıştır (Eğilmez, 1980: 25). Bu dönemde Bursa'da Cemiyeti Ahmetiye kanlı bir şekilde hükümeti ele geçirdikten sonra Anzavur güçleri ile birleşmiştir (Cebesoy, 1953: 298-299).

Bursa'da 56. tümen komutanı Bekir Sami Bey, alay komutanı Rahmi Bey'dir. Anzavur'un Bursa yönünde girişimini önlemek üzere 1919 Ekim ayında alay, tümen komutanından aldığı emre uyarak 174. Alay'ın 1. ve 2. taburlarından iki bölük oluşturarak Yüzbaşı Cemal Bey'in emrine vermiştir. Ayrıca alay komutanı Rahmi Bey'in komutasındaki ufak bir süvari birliği ve alay emir subayı Teğmen Şükrü de beraberce Bursa'daki yaylı arabalara bindirilerek Karacabey yönünde harekete geçmiştir (Eğilmez, 1980: 26, 27).

11 Ekim 1919'da Bursa valiliğine yeniden Ebubekir Hazım Bey gelmiş ve 8 Şubat 1920'de Sadrazam Ali Rıza Paşa tarafından Dâhiliye Nazırlığı'na getirilene kadar görevde kalmıştır. Görevden alınca yerine Dâhiliye Nazırı Müsteşarı Keşfi Bey getirilmiştir (Sofuoğlu, 2003: 57).

Mondros sonrası İstanbul hükümetlerinin etkisi altında kalan Bursa'da, 56. tümen komutanı Bekir Sami Bey'in gelişine kadar Millî Mücadele güçlü olamayacaktır. Bekir Sami Bey'in çalışmalarıyla Bursa'da Millî Mücadele'de önemli sayılabilecek gelişmeler yaşanır. Bu dönemde Hacim Muhittin Çarıklı, 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın imzaladığı bir emirle Bursa valiliğine atanmış ve 8 Temmuz 1920 Bursa'nın işgaline kadar görevine devam etmiştir. Direniş amacıyla Targan Bey taburu, Gök Bayrak taburu ve Çalık Halil taburu gibi yeni taburlar kurulmuştur (Çarıklı, 2005: 84-86).

Bursa'da ilk direniş örgütlenmesi “Bursa Yedek Subay Yardımlaşma Kurumu” olmuştur. Reddi İlhak Cemiyeti Temmuz

1919'da, Sivas Kongresi'nden bir ay sonra Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Kuva-ı Milliye 5 Ekim 1919'da kurulmuştur (Akkılıç, Birinci Kitap, 2008: 53, 67, 97). Bursa Redd-i İlhak Cemiyeti önce Bursa Setbaşı mevkiinde bulunan Avcılar Kulübü'nde çalışmalarına başlamış, sonra Yeniol'daki Edremit Oteli'nde devam etmiştir (Hülagu, 1998: 258).

Millî Mücadele'nin gelişmesinde Bursa Kız Muallim Mektebi Müdürü Şekibe Hanım, Bizim Mektep okulunun yöneticisi Zehra Budunç gibi Bursalı kadınlar da önemli rol oynamışlardır. Mümtaz Şükrü, Süleyman Faik, Tabak Ahmet Necati, Çaycı Bekir Hoca, Öğretmen İbrahim Hakkı, Dikici Sadık, Cilveli Mehmet, Hafız Kemal gibi isimler ise topladıkları istihbaratlar ile Millî Mücadele'ye destek olmaktadır.

Bursa, önce Karacabey ve Ulubat'da etkili olan Anzavur kuvvetleri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır (Bayar, 1972: 25). Millî Mücadele karşıtları ile mücadele edilirken 6 ve 14 Nisan'da Mudanya, 6 Nisan'da Gemlik Limanı'na İngiliz torpidosu gelecektir. 2 Haziran'da ise 2 gambot, 4 top ve 1 açık gemi ile Mudanya'ya gelen İngilizler, Mudanya'yı top atışına tutmuşlar ve yaklaşık iki ay Gemlik ve Mudanya İngiliz tehdidi altında kalmıştır. 6 Temmuz günü İngilizler Mudanya'ya saldırmış ve Mudanya ile Gemlik işgal edilmiştir (Yüceer, 2001: 66, 67).

Yaşanan gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, 6 Temmuz 1920'de Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey'e bir telgraf göndermiştir. Telgrafta; İngilizlerin, Mudanya ve Gemlik çıkartmaları ve bu olayı takip edecek olan gelişmelerin, Bursa'nın boşaltılmasını gerektirebileceği vurgulanmış ve şöyle devam edilmiştir: *“Asker tarafından boşaltılmasından sonra düşmanın Bursa'yı işgal etmesi için de bir süre geçmesi olsa bile, herhalde zati devletlerinin askerî birliklerle Bursa'dan ayrılması zorunludur. Bu durumda Bursa'da anarşi çıkmaması için şimdiden mahallî idare oluşturmak ve emri idareyle bu kuruluşa devir ve teslim etmek lazımdır. Ondan sonra para ve diğer kıymetli eşyaların*

Bursa'da bırakılmamasına dikkatinizi çekerim". 7 Temmuz'da Bekir Sami Bey'e Bursa'daki birliklerini geri çekmesi emri verilmiştir (Çarıklı, 1967: 273). 10 Ağustos 1920-23 Ağustos 1920 arasında Sadık Vicdani Bey vali vekilliğine getirilmiş, 23 Ağustos 1920'de Ziver Bey vali olmuştur.

İngilizlerin desteği ile Gemlik ve Mudanya'yı işgal eden Yunanlılar, 7 Temmuz sabahı Mustafakemalpaşa ve Karacabey'i, 8 Temmuz'da ise Bursa merkezini işgal etmiştir. Yunanlılar işgalden hemen sonra Bursa'da bir askerî işgal komutanlığı kurup şehrin yönetimini üstlenmiştir. 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Sevres Antlaşması'yla ayrı bayrağı, bütçesi ve yönetim örgütü ile oluşturulan "*Boğazlar Yönetimi*"ne Armutlu'dan başlayarak Gemlik ve Mudanya da dâhil edilmiştir.

Bu dönemde Türk mahkemeleri çalışmakla birlikte işgal komutanlığınca belirlenen davalara sıkıyönetim mahkemeleri bakmıştır ve Bursa halkı birtakım işlere zorunlu tutulmuştur. Bursa halkına baskı maddi ve manevi şekilde artmıştır. Örneğin; çekirge ile mücadelede 15-45 yaş arası erkekler görevlendirilmiş, görevi yapmayanlar harp divanına verilerek cezalandırılmıştır (Eğilmez, 1980: 117).

Bursa'da görevli ya da emekli Türk subaylarına Yunan askerî idaresine her sabah gelerek yoklama yapılması zorunluluğu getirilmiş, gelmeyenler yine harp divanına sevk edilmiştir (Yoldaş Gazetesi, 21 Mayıs 1921). Türkçe kitap, gazete ve dergilere yasaklama getirilmiş, uymayanlara beş yıla kadar harp divanında yargınlama yolu açılmıştır (Yoldaş Gazetesi, 18 Kasım 1921).

Bir taraftan da Bursa'nın işgalinden sonra mal varlıklarını kurtarmaya çalışan bazı kişiler, Yunanlılar ile işbirliği içerisine girmiştir. Yunan askerlerinden, Rum ve Ermeni çetelerinden zarar görüp şikâyet edenler; sebepsiz tutuklamalara, dayığa ya da Atina'ya esir olarak gönderilmeye maruz kalmıştır (Akkılıç, İkinci Kitap 2008: 535). İşgal

yıllarında bazı Müslüman kızlar Yunan askerleri ile evlenip Hristiyan olmuş ve kadın casuslar direnişçileri Yunanlılara ihbar etmiştir. Öğretmen Makbule Hanım ve kızlarının birçok Millî Mücadele taraftarını tutuklattıkları belgelere yansımaktadır (Tokça, 1959: 19).

“... Türk kadınlarını Yunan subaylarına peşkeş çeken Prens Abdullah ki çok şık giyinişli olduğu için prens denilmişti. Setbaşı Köprüsü'nün yanında, eski Şafak Sineması vardı; onun yanında da Bağdat Oteli. Ahşap bir binaydı. Ayrıca köprüye yakın bir evi gazino haline getirmişlerdi. Âlemlerini burada yaparlardı, buralarda Yunan subaylarıyla toplanır, eğlenirlerdi. Bir de Şeref Oteli'nin sahibi Hancı Halit Ağa vardı. Yunan işgalinden sonra İtalyan tebaası oldu, oteline bayrak çektiydi.” anlatımı; deformasyonu ve dejenerasyonu açık bir şekilde göstermektedir (Akkılıç, İkinci Kitap 2008: 419-420).

Bursa'da Yunan işgalinden sonra vahşete varan olayların yaşanması bir başka elim gelişme olacaktır. Özellikle Ermeniler ve yerli Rumlar bu baskınlarda belirleyici unsurlardan olacaktır. Gedelek Baskını, Sultaniye Baskını, Karacaali Baskını, İhsaniye, Mecidiye, Armutlu, Aldere Baskınları, Kapaklı Baskını, Hamidiye ve Katırlı Baskınları, Narlı Baskını, Küçükkumla Baskını, Elmalık Toplu Kırımı, Muratoba Baskınları'nda insanlarımız katledilecektir (Akkılıç, İkinci Kitap 2008: 485-510).

Özellikle Gemlik, bölgedeki yağma ve katliamdan kaçan halkın sığınma yeri olmuş ancak halk burada da katliam ve yağma ile karşılaşmıştır. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından derlenen *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi -II- Anadolu'da Yunan Mezâlimi* isimli eser ile bu veriye dair birçok belge yayımlanmıştır. 26 Aralık 1920 tarihli Bâb-ı Âlî, Dâhiliye Nezâreti, Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti'ne ait bir belgede; “Yenişehir'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında orada bulunmuş olan savcı Hasan

Askî Bey'in ifadesi ile; Yunan askerinin Yenişehir'den çekilmesini takiben hükümet ve belediye daireleriyle tekkenin bombalandığı, çarşının tamamen yakıldığı, kaza ve kazaya bağlı yakılan yirmi kadar köyün eşya ve hayvanlarının, cami halı ve seccadelerinin Rum ve Ermeniler tarafından gemilerle Gemlik'e götürüldüğü, kadınlara feci bir şekilde tecavüzde bulunduğu” belirtilmektedir.

21 Nisan 1921 tarihli Bâb-ı Âlî, Dâhiliye Nezâreti, Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti'ne ait bir başka belgede; *“Yunanlıların Orhangazi'de on altı köyü yakıp yağmaladıkları ve ahalisinin bir kısmını öldürdükleri, kadınların namuslarını kirlettikleri, kaza nüfusunu işkence altında Gemlik'e sürdükleri, Düyûn-ı Umûmiye ve Reji idârelerinin kasalarını soydukları, Yalova ve Gemlik'te Rum ve Ermeni çeteleriyle birlikte hareket ettikleri”* ifade edilmektedir. Belgelerde benzeri birçok örnek bulunmaktadır.

Yunanistan'ın Rum ve Ermenilerin yoğun olduğu Mudanya, Gemlik ve Orhangazi gibi bölgelerdeki Müslüman halkı toplu göçe zorlama amacıyla giriştiği zulüm ve vahşetten kaçanlara yardım işleviyle yükümlü Göçmenler Müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlüğün başında bulunan Aziz Nuri Bey'in işbirlikçi bir tutum içinde olması ayrı bir endişe verici durum yaratmıştır. Ayrıca Gemlik'te, Yunan Savaş Divanı kurulmuş ve Bursa Polis Müdürü Abidin (Özmen) Bey casusluk ve Kuvayı Millîye yandaşı olmakla suçlanarak Savaş Divanı tarafından 101 yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir.

Tamamen silahsızlandırılan Türk halkı, Ermenilerin suikastlarına ve çıkardıkları yangınlara maruz bırakılmıştır. Mümtaz Şükrü Eğilmez, Gemlik ve çevresinde gerçekleştirilen mezalimi, *“Kapaklı, Narlı, Karacalı'de Mezalim. Bu üç köy ateşler içerisindeydi. Özellikle Karacaali'den yükselen alevler insanın içinde korku ve ıstırap yaratıyordu. Manzarayı seyreden kurul üyeleri bu zulümden insanlık adına belki de iğrenmekteydiler ama kendi hükümetlerinin yol açtığı bu*

olayların ezikliği içerisinde sessizce ve olayları sadece raporlara geçirmekle yetiniyorlardı. Yunanlılar bu üç köye de önce ödenemeyecek kadar para cezası vermişlerdi. Paraları toplayamayınca erkekler, Karacali'nin mezarlığında bir araya getirilmiş, saat, para, yüzük gibi neleri varsa alınmıştı. Kadınlar da aynı soyguna tutulduktan sonra çevreleri 200 Yunan eri tarafından sarılarak kocalarının gözleri önünde namuslarına saldırılmış, sonra kurşuna dizilmişler, en sonra da erkeklere aynı canavarlık acımasız olarak uygulanmıştır. Bu köylerde yapılan araştırmalardan sonra tarafsız heyet tekrar geldikleri yolla geri dönmüş, dönüş sırasında da kıyı köylerinden bazılarının yanmakta olduğunu tespit etmiştir.” sözleri ile anlatmaktadır (Eğilmez, 1980: 38).

Yusuf Oğuzoğlu, XV. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu ve ayrı basım olarak yayımlanan çalışmasında Yunan kaynaklarında, işgal birliklerinin halkı kendi çıkarları için nasıl örgütlediklerini itiraf ettiğini de saptamaktadır. Sözlü tarih verilerini kullanan Vasilios Deliyannis'in kitabından yaptığı alıntıyla, *“Yunan hükümeti tarafından Küçük Asya Helenizm'inin korunması için Bursa'da bir teşkilat kuruldu. Bu teşkilatın çalışma esasları ayrıntılı olarak saptandı. Anılan teşkilatın kolu tarafından bir genelge çıkarılarak Küçük Asya Helenizm'inin içinde bulunduğu tehlike kaleme alındı. Bursa yöresindeki bütün Rum öğretmenler ve okul idarecileri mücadeleye çağrıldı. Hürriyet için her türlü fedakârlığı -son damla kanlarına kadar- yapmaya davet edildiler.”* sözlerini aktarmaktadır.

Aynı çalışmasında Oğuzoğlu, Atase Arşivi belgelerinden örnekler vermektedir. 5 Temmuz 1920 tarihli belgede *“Gemlik'te hemen güneyde Enguri'de (Çatalsöğüd) bulunan jandarma karakolu erleri, şehirden dışarı Müslüman halkın Ermeni ve Rum çeteleri tarafından birçok işkencelere maruz bırakılarak üzerlerindeki para, kıymetli eşya ve ziynetlerin bu çeteler tarafından alındığını görmüşler ve telefonla Meşeköy ve havalisinde bulunan 2. Alay Komutanlığı'na malûmeten bildirmişlerdir. Şehrin kaçmayı başaran okul öğretmeni ile bir telgraf*

memurunun bildirdiğine göre düşmanın Gemlik'i bombardımanı esnasında yerli Hıristiyanlar İslam evlerine saldırarak yağmalamaya başlamışlar ve çeşitli hakarete bulunmuşlardır.” ifadeleriyle yaşanan mezalim yansımaktadır (Oğuzoğlu, 2006: 2530).

Olayların daha da vahşi bir hâl alması ve şikâyetlerin gün geçtikçe artması üzerine bir Araştırma Heyeti oluşturulmuştur. Gemlik, Orhangazi ve Yalova dolaylarında çalışacak olan Birinci Araştırma Heyeti'nde İngiliz General Frenks başkanlığında Fransız Albay Wick, İtalyan Yarbay Rolette ve Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Mevris Gehri yer almaktadır. Osmanlı Temsilcisi kimliği ile Jandarma Üsteğmen Mustafa Süreyya da araştırmaya katılmıştır. Özellikle Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Gehri oldukça objektif bir rapor hazırlayarak yaşanan kırım ve yıkımı yansıtmış, fotoğraflar çekmiştir. Uluslararası Araştırma Heyeti, 12 Mayıs 1921'de İstanbul'dan hareket ederek aynı gün Gemlik'e ulaşmış ve 13 Mayıs 1921'de Çeltikçi, Çengiler ve Gedek köylerini ziyaret ederek çalışmalarına başlamıştır. İtilaf Devletleri temsilcilerinden oluşan heyet 22 Mayıs'ta görevini bitirerek İstanbul'a dönmüştür (Kaya, 2013: 566).

Tarafsız bir şekilde bölgede inceleme yapan Araştırma Heyeti'nin raporunun giriş bölümünde “*Türk köylerinin yakılması ve Müslüman halkın yok edilmesi için sistemli bir plan vardır. Bu plan, anlaşılın Yunanlıların verdikleri talimatla ve bazen düzenli askerî birliklerin yardımıyla, Yunan ve Ermeni çeteleri tarafından uygulanmaktadır. Köylerin yakılmasının ve bunun sonucu Müslüman halkın ortadan kaybolmasının, erken bir saldırıya geçildiğinde, Müslüman halkın da saldırıyı desteklemesine karşı, Yunan ordusunun gerisini ve kanatlarını korumak ve belki de bölgede Yunan Hükümeti yararına politik bir durum yaratmak gibi bir amacı olduğu kuşkusuzdu.*” denmektedir. Heyet; Yunanlıların, Ermenilerin ve Türklerin hangi olaylara maruz kaldığını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Yunan işgali sırasında iki ay içerisinde Samanlıdağ mevkiinde Müslüman ahalinin imha edildiğine kanaat

getirmiştir. Heyetin bir diğer tespiti de sivil Rum çetelerinin Yunan düzenli ordusunun bir eseri olduğudur.

İstanbul'a dönen Araştırma Heyeti'nin ısrarı üzerine yeniden bölgeye gelen ikinci Heyet'te; Hilal-i Ahmer üyesi Ali Macit Bey'in başkanlığında Uluslararası Kızılhaç Temsilcisi Mevris Gehri, Fransız Yüzbaşısı Loka, İngiliz Üsteğmen Holland, İtalyan Üsteğmen Bonakorisi ile Manchester Guardian Gazetesi muhabiri Bay ve Bayan Toynbe bulunuyordu. Heyet'in Gemlik'te yaptığı bu ikinci inceleme ilk incelemeden kısa sürmüştü fakat daha etkili olmuştur.

2 Haziran 1921'de Miralay Spenser'in başkanlığı altında üç itilaf subayı, iki Fransız jandarması bir İngiliz polisi ve bir tercümandan oluşan Araştırma Heyeti ile Ali Macit Bey'in başkanlığında 15 memurdan oluşan Hilal-i Ahmer Heyeti üçüncü kez Gemlik'e gelmiştir. 11. Yunan Fırkası Erkan-ı Harbiye reisi ile iki gün süren görüşmelerden sonra General Populas'ın Yalova'daki ahali ve muhacirlerin tahliye edilebileceğine dair telgrafı üzerine yöre halkının tahliyesine izin verilmiştir. Böylece Yalova, Gemlik ve buralara bağlı olan köylerden kurtarılabilen muhacirler İstanbul'a götürülmüşlerdir (Arslan, 2003: 307-311).

Yunan ordusunun koruması ve desteği ile Orhangazi'de özellikle Ermeni, Gemlik'te özellikle Rum çetelerinin gerçekleştirdiği toplu kıyım ve göçe zorlama girişimlerinin ayrıntıları raporlarda ve belgelerde şu şekilde yer almaktadır:

Örnek 1: İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyât Müdüriyeti

“Taht-ı işğalde bulunan mahallerde Yunanlılar tarafından vukû'bulan müdâhalât ve tecâvüzât.”

Temmuz'un yirmi yedisinde Bursa'nın Hamidiye karyesinden silâh taharrî eden zâbit kumandasındaki Yunan müfrezesi karyeden İsa oğlu Halim'i celb ile silâhını talep eylemiş ve cehâlet eseri olarak, daha evvelce Hıristiyanlar tarafından silâhı alınmış olan merkûm, “Silâhımı

gâvurlar aldı” demesi üzerine fenâ hâlde darb ve müte’akiben silâhla katledilmiştir ve hânelere taharriyât için giren efrâd bir hayli zî-kıymet eşyâ gasbeylemiştir.

Târîhden bir hafta mukaddem Yunanlıların Katırlı, Engüre, Kocadereler karyelerini işgâl eylemesi üzerine karye eşrâf ahâlîsinden 36 kişi Yunan zâbitiyle görüşmek ve maksadlarını anlamak üzere gitmiş iken içlerinden iki Ermeni ve iki İslâm katledildikten sonra diğerlerini sefîne-i harbiyelerine alarak Gemlik kazâsına götürmüşlerdir.

Hüdâvendigâr Jandarma Alayı'nın fi 13 Eylöl sene [1]336 târîh ve 6913 numarasıyla.

Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti

Hâriciye Nezâret-i Celîlesine

Gemlik'den gelen bir zâtın ifâdesine nazaran bu kasabadaki kadınlar fahişe oldukları bahânesiyle cebren götürölmektedir.

Fi 21 Safer sene [1]339 ve Fi 3 Teşrin-i Sâni sene [1]336 Harbiye Nâzırı Bende (BOA. HR. SYS. 2619/35)

Örnek 2: Gemlik, Orhangazi, Yalova ve Mülhakâtı Fecâyi'inin Hulâsası

Yunan askerleriyle bunlar tarafından teslîh olunan Rum ahâlî tarafından ikâ' edilen fecâyi'in tahkiki için Gemlik, Orhangazi ve Yalova havâlîsine azîmet eden İngiliz Ceneralı Frenk'in riyâseti altında İtalya Miralayı Mösyö Rolato, Fransız Miralayı Mösyö Veyg ve beyne'l-milel Salîb-i Ahmer nâmına İsviçreli Mösyö Geri ve Ceneralin yâveri Yüzbaşı Mister [E]ston ve Mösyö Rolato'nun tercümanı Mösyö Amelyo'dan müteşekkil hey'et âtîde muharrer yerlere gitmiş ve icrâ-yı tahkikât eylemiştir.

1- 13 Mayıs sene [1]337 Gemlik'den otomobille Orhangazi kasabasına gitmiş 1.000 hânelik kasabanın beş hânedan mâ'adâsının kâmilen ihrâk edildiğini görmüştür. İhrâk ve tahrîb edilen 30 câmi', 3 mekteb, 12 medrese, 2 hamam, 1 iplik fabrikası, 4 zeytun fabrikası vesâ'ir büyük mebâninin fotoğrafleri alınmıştır.

5- Karacaali karyesi: Alevler içinde yanmakta idi. Deniz kenarında on iki maktül ve mecrûh, taşlarda kan lekeleri müşâhede edilmiş, Mösyö Geri tarafından fotoğrafları alınmıştır. Karye dâhilinde maktül yirmi kişinin fotoğrafları da Yâver Mister Eston tarafından alınmıştır.

6- Kapaklı karyesi: Dere kenarında 16 ve henüz ateş almamış hâne içinde 6 maktûl, 2 yaralı bulunmuştur. Karyenin alevler içinde fotoğrafı alınmıştır.

7- Kumla karyesi: İskele başında iki maktûl, bir yaralı görülmüştür. Köy nehb ü gârete ve katli'âma ma'rûz kalmıştır. Burada Mösyö Geri tarafından fotoğraf alınmıştır.

8- Narlı karyesi: Alevler içinde yanmakta iken Mösyö Geri ve Yâver Eston tarafından karyenin fotoğrafı alınmıştır.

Hey'et sâhilde ve sâhile pek yakın bulunan mevâki'de katli'âma ve yağmaya ma'rûz olduktan sonra ihrâk edilen bâlâdaki kurâyı re'yü'l-ayn görmüştür. Zirde isimleri muharrer kurâ dahi ihrâk ve yağmaya ma'rûz kalmış olup dâhilde bulunmaları hasebiyle hey'et bu havâliye gitmemiştir.

Fî 25 Mayıs sene [1]337 Mühür

(Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâ'iresi Şu'be: 2 Kısım: 3 Numara: 719)

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Bursa'daki etkilerini savaş öncesi, süreci ve sonrasındaki bilgilerle değerlendirdiğimizde yaşanan kayıpları saptamak daha da mümkün olmaktadır. Karşılaştırmalar sonucunda nüfus, eğitim ve ekonomik yaşamda ciddi kayıpların yaşandığı saptaması çok nettir. Bu bağlamda dönem yıllıklarına ve belgelerine dayanarak yaptığımız karşılaştırmaların örnekleri yazımızın devamında yer almaktadır.

1909 yılında Bursa Sancağı'nın nüfusu: 101.912 Müslüman, 23.434 Rum, 6.530 Ermeni, 3.514 Musevi, 685 Katolik, 254 Protestan, 1.325 Kıpti/Çingene olmak üzere 137.654 kişiydi (Bursa Sergisi, 1909: 36). 1912 yılı nüfusunda 535.654 Müslüman, 87.605 Rum, 74.229 Ermeni, 4.881 Yahudi olmak üzere toplam 704.481 kişi yaşamaktaydı. Bu tarihte tüm ilde gayrimüslim oranı % 24'tür (McCarthy, 1998: 88, 93, 117). 1914'te 97.000 nüfus; 70.000 Türk, 10.000 Rum, 13.500 Ermeni, 3.500 Yahudi, 150 Avrupalı vardır. (Annuaire Oriental / Salname-i Şarki 1914, 1915: 1407) 1921'de 80.000 nüfus; 70.000 Türk, 5.000 Rum, 1.500

Ermeni, 3.500 Yahudi, 100 Avrupalı bulunmaktadır. (Annuarie Oriental, 1922: 1300)

1914-1921 arasında gerileyen gayrimüslim nüfusu yeniden arttırmak için Millî Mücadele Dönemi'nde gerek Müslüman nüfusa yapılan baskılar ve göçe zorlama politikaları gerekse Ermeni nüfusunun yerleştirilmesi ile arttırmak için İtilaf ve Yunan devletleri çalışmalarını yürüteceklerdir. Yunanlıların Ermeni nüfusunu Bursa'ya yerleştirdikleri belgelerden de anlaşılmaktadır.

2 Ekim 1920 tarihli Dâhiliye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti tarafından yazılan belgeden gayrimüslim nüfusun yerleştirildiği saptaması doğrulanmaktadır:

“Nezâret-i Celîle'den Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadâret-penâhiye

Teşrîn-i Evvel'in İkinci günü İnegöl kazasının Cerrah ve Yenice karyelerinden Bursa'ya yirmisekiz hâne Ermeni gelerek Kirmasti Beledî Re'is-i sâbıkı firârî Benli Ahmed'in hânesiyle icâb eden mahallere yerleştirildiği ve bir kısmının da müsâfereten ahıbbâ vü akribâsı nezdlerinde kaldığı, mezkûr muhâcirlerin kuvâ-yı bâğiye tarafından icrâ edilen mezâlim ü i'tisâfâta tahammül edemeyerek köylerini bıraktıklarını ve geldikleri mintaka ahâlisinden Aksu ve Babasultan karyelerine firâr u ilticâyâ mecbûr kalan bin kişinin de gelmek üzere bulunduğunu ifâde eylemekte oldukları ve Yenice köylü Ohan oğlu Aleksan nâm şahsın çete efrâdı tarafından katledildiği(?) ve ba'zı erkeklerin de askerliği vesîle edilerek semt-i mechûle gönderildikleri ve iki bâkire ile bir kadının çeteler tarafından kaldırılıp iki gün sonra i'âde olunduğu ve şimdiye kadar Bursa'ya ilticâ eden Ermenilerin mikdârı yediyüz nüfûsu bulduğu Polis Müdüriyeti'nin raporundan anlaşıldığı sâlifü'z-zikr Ermenilerin Yunâniler tarafından ya ilcâ-yı harb neticesi yâhûd âtiyen dermiyân edilmesi muhtemel bir maksad-ı mahsûsa mebnî Bursa'ya celb ü cem' edilmekte oldukları ve hattâ i'âşelerini de Yunânilerin te'mîn edecekleri tahkîkât-ı vâkı'adan anlaşıldığı Hüdâvendigâr Vilâyeti'nden bildirilmiş olmağla, ol bâbda. 12/10/[13]36” (DH. EUM. AYŞ 47/2-1).

Savaş öncesi ve sonrası karşılaştırmaları savaş yıllarında eğitim ve öğretim işlerinde gerilemeyi, savaş sonrasında ise yükselişi

göstermektedir. 1912 yılında Bursa'da 227 genel okulda 18.485 öğrenci okurken 923 özel okulda 32.220 öğrenci eğitim almaktadır (Maarif İstatistiği, 1328: 8). 1922 yılında 148 öğretmen-62 okul, 1923 yılında 177 öğretmen-77 okul, 1924 yılında 272 öğretmen-129 okul, 1925 yılında 306 öğretmen-176 okul, 1926 yılında 496 öğretmen-278 okul vardır. Öğrenci sayısı ise; 1922-1923 döneminde 4.478, 1923-1924 döneminde 8.695, 1924-1925 döneminde 9.495, 1925-1926 döneminde 18.484 olmuştur (1927 Salnamesi Bursa, 1928: 307).

İşgal yıllarında Bursa'da büyük bir ekonomik tahribat yaşanması bir başka sonuçtur. Bursa ve Kütahya'nın savaş zararı; gayrimenkul olarak 44 milyon lira, menkul olarak 43 milyon lira, hayvan tahribatı olarak 14 milyon lira olmak üzere toplam 101 milyon liradır (Eldem, 1994: 219). Gerek I. Dünya Savaşı sırasında gerekse Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Bursa'da çoğunluğu yabancıların denetiminde bulunan iplik ve dokuma sanayi tam bir çöküntü hâlindeydi. Üstelik I. Dünya Savaşı'nda Osmanlıların Fransızlara karşı savaşması ipek üretimini geriletmiş, Lyon'a ipek ipliği ve koza ihracatını azalmıştır.

1921 tarihli *Annuaire Oriental*'deki bilgilerden birçok iş sahasında gayrimüslimlerin çoğunluğu oluşturduğunu saptamak mümkündür. Örneğin; Kuaförler: Ahmed Cevdet (Sarayönü), Apostolos (Balıkpazarı), Berber Miran (Setbaşı), Djenanidis (Balıkpazarı), Garhis (Setbaşı), Jean Hagopik (Balıkpazarı), Kirkorik (Setbaşı), Théodore Mighirditch (Kayabaşı). Komisyoncular: Joachim Antikadjian, Parounag Chichmanian, Stepan O. Chefian, Joachim Fermanian, Alexan Garabedian, Felix Gédéon, Bedros S. Kehayan, J. Keuleyan, Minasse Minassian, Jean Miozzi, Onnik Ohanian, Moise Salti, Missak Toysuzian, C. Valassiadis, D. Saban, Parounag Sinemian. Kunduracılar: O. Delvet, Manoli Hadjiyorghiou, Léon Kiledjan, Papazian, Stépan, Terzian, Zadikian. (s. 1302). Dişçi: S. Sotirios Constantinidés. Yünlü Kumaş-Çarşaf: Meleon Baltian, Bağos Basmacıyan, Canib Efendi, Kambourian, A. Kourdikian, Markarogion. Konfeksiyon Mağazaları: Onnik

Moumdjian, Kirkor Nazlian, A. Tehitehekdan. Saatçi: Ahmed Efendi, Sevket Efendi, Sotiraki Mistakidis, Sotirios Theodorides, Djami Onion. Kitabevi: (Democrite C. Corallis) (Koza Han) (s. 1412). Doktorlar: H. Adamandiadés, Hacı Yovanou Alipios, Dim. Apostolidis, Milliade Apostolidis, A. Barsémidiés, Boyadjian, Agop Cachikdiyan, Cheberlian, Şükrü Fevzi, Sal. Cohen, Emin Bey, Babor Francés, Hamza Nuri, Kazandijan, Mehmed Nazif Bey, Ohannes Movsessian, P. Samakides, Süleyman Bey, Tevfik Bey, Th. Théodoridés, Bedros Vankian, Checherlian. Marangozlar: Yassi Courti, Dimitrakis, Panayi Eugenides, Garabed Handjikian, Trifon Melmaris, Apostolo Timotep. Tüccarlar: Joachim Antikadjian, Manouk Balabanian, Bay Frères, Belart- J. Stussy, Belart- J. Lanz, Is. Biberoglu, A. K. Frères Bodourian, Alex Brotte, Haoul Brotte, Stepan O. Chefian, Christodulidés, Emin Bey, R. Emirze et Fils, Joachim Fermanian, Aram Findikian, Paul Gamet, Alexan Garabedian, Mathéos Gumuchian, Hacı Ahmed Efendi Kerimoff, Hacı Ali Paşa, Hacı Resul Efendi, Hacı SelimGazizade, Sülükizade Hakkı Efendi, İnagöllüzade Rafet Bey, Jean İplikçioğlu, Agop Kopondjian, Bedros S. Kehayan, Mihran Keuleyan, Garabet Kourdikian, Onnik G. Kourdikian, Mehmed Emin Bey, Minasse Minassian, Zénop Ohanian, Onnik Bay, Osman Fevzi, Louis Poirier, Saffet Efendi, Franguel Terzian, J. S. Kouloutpani, A. Kourdikian, G. T. Nahabedian, D. Salsan, Moise Salti, Terradi Payen, A. Ribet (s. 1305). Eczacılar: Démétre Avramidis, Andolis Christodoulidis, G. Cesmidis, Pandeli Dalabiras, Aznif Djerahian, S. N.Makinadjian, Mehmed Şükrü, K. Miguirditchian, An. Orphanides, Th. Théodoridés. Fotoğrafçılar: Hacı İbrahim, Papazian Freres, M. Tatéossian. İpekçiler: Frères Acrayan, Apostolidis, Basile Balabanis, Constantin Corallis, L. Economidis, K. Eftihides, Zenop Ohanian, Vehbi Bey, Georges Yoannides, Z. Ohanian, Onnik D"indjan, Alexan Ghougassian, Artin Genomtouyan, G. İplikçi, Stavreu Pappadoloponlos, Polixenos.

Savaş öncesi toplam şehir nüfusunun üçte birini oluşturan gayrimüslimlerin (Ermeni ve Rumların) ülkeyi terk etmeleri sonucu, Bursa ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Çünkü Mütareke öncesi Bursa'daki iş bölümünde Rum ve Ermenilerin büyük ölçüde sanatkârlık yapması, ülkeyi terk etmelerinden sonra bu alanda büyük boşluk yaşanmasına neden olmuştur. Rum ve Ermenilerin Bursa'yı terk etmeleriyle birçok sanat dalında neredeyse hiç esnaf kalmamıştır (1927 Salnamesi Bursa, 1928: 289).

Örneğin inşaat sektörü neredeyse tümüyle bu kesimlerin elindedir ve Guraba Hastanesi Başhekimisi Suvayidis, Belediye Başhekimisi Bedros, Bayındırlık Başmühendisi Bkracıyanos Efendi'dir (Üsküdarı, 1972: 72). Rum ve Ermenilerin gitmesiyle ortaya çıkan açık, göçmenlerle kapanmaya çalışılmıştır ve bu bağlamda devlet, göçmenlere üç yıl vergi ile askerlikten de muafiyet getirmiştir. Mudanya gibi, birçok esnaf ve tüccar ailenin iskân olduğu bir kasabanın durumu şu cümlelerle anlatılmaktadır: *“Eğer iskân edilen Rumeli Türklerinden 5-10 sanatkâr çıkmasa, kasabada ihtiyaç-ı umumiyenin ne surette tatmin edildiği cidden temsil edilecek bir keyfiyettir. Bazı esnaf gurubu hiç yoktur. Diğer sanatlar da yeterli değildir”* (Bursa Vilayet Coğrafisi, 1927: 231).

Bursa'daki fabrikaların büyük çoğunluğunun da yabancı ve azınlıklar elinde olması ve bunların savaş sonrasında ülkeyi terk etmelerinden dolayı sonunda Bursa, bir fabrika hurdalığına dönüşmüştür ve genç Cumhuriyet'e oldukça geri teknolojiye sahip 13 ipek ipliği, 3 dokuma, 1 makarna ve şehriye, 6 un, 2 gazoz fabrikası kalmıştır (1927 Salnamesi Bursa, 1928: 288, 289). Tüm bu ekonomik, kültürel ve sosyal veriler Mondros Ateşkes Antlaşması ve uygulamalarının, Bursa'da oldukça olumsuz sonuçlar yarattığını ortaya koymaktadır. Söz konusu problemlerin çözümü Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra gerçekleştirilebilir.

Türk milletinin işgallerden hemen sonra başlayan mücadelesi, 26 Ağustos 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle taarruza geçilmesiyle başarıyla sonuçlanmıştır. Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'e ulaşmış ve buradan kuzeydeki hedefi Bursa'ya yönelmiştir. 8 Eylül'de Yenişehir ve İnegöl üzerinden taarruza geçilmiş, 11 Eylül'de Bursa merkeze ulaşılmıştır. 11 Eylül 1922 saat 08.30'da Bursa'da olan Türk ordusunun şehre girişi Ertuğrul Gazetesi'nde "*Ey Türk! Sana müjdelere ve tebrikler olsun ki hürriyet ve istiklalinin güneşi doğdu.*" sözleri ile verilmektedir (Ertuğrul Gazetesi 12 Eylül 1922).

Sonuç

Yaklaşık iki yıl süren işgal yıllarında döneme ait belgeler ve raporlarda da görüldüğü üzere Bursa'da büyük bir mezalim ve yıkım yaşanmıştır. İngilizlerin desteği ile Gemlik ve Mudanya'yı işgal eden Yunanlılar, 7 Temmuz sabahı Mustafakemalpaşa ve Karacabey'i, 8 Temmuz'da da Bursa merkezi işgal etmiştir. Yunanlılar, işgalden hemen sonra Bursa'da bir askerî işgal komutanlığı kurup şehrin yönetimini üstlenmiştir. Yunanlılar Wilson İlkeleri'nde yer alan nüfus esasını sağlayabilmek ve bölgede çoğunluğu oluşturabilmek için toplu kırım ve göçe zorlama girişiminde bulunmuşlardır. İtilaf Devletleri'nin desteğini alan Yunan kuvvetleri ve bölgede yaşayan Ermeniler ile Rumlar, binlerce Müslüman'ın katledilmesi ve köylerin, kasabaların yağmalanıp yakılmasına neden olmuşlardır. Gedelek Baskını, Sultaniye Baskını, Karacaali Baskını, İhsaniye, Mecidiye, Armutlu, Aldere Baskınları, Kapaklı Baskını, Hamidiye ve Katırlı Baskınları, Narlı Baskını, Küçükkuşla Baskını, Elmalık Toplu Kırımı, Muratoba Baskınları'nda insanlarımız katledilmişlerdir. Olayların daha da vahşi bir hâl alması ve şikâyetlerin gün geçtikçe artması üzerine bir Araştırma Heyeti oluşturulmuş, Uluslararası Araştırma Heyeti hazırladığı raporlar ile katliamın boyutlarını kamuoyunun önüne sürmüştür. İşgal ve katliamların sonucu Bursa Ulusal Mücadele yıllarında demografik ve

ekonomik açıdan büyük kayıplar yaşamış ve bu yıkım Cumhuriyet döneminde onarılmaya çalışılmıştır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Arşiv

BOA. HR. SYS. 2619/35.

BOA. DH. EUM. AYŞ, 47/2-1.

BOA. Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâ'iresi Şu'be: 2 Kısım: 3 Numara: 719.

Sürelî Yayınlar

Bursa Sergisi, Sayı 4, 31 Temmuz 1325/1909.

Ertuğrul Gazetesi, 12 Eylül 1922

Yoldaş Gazetesi, 21 Mayıs 1921

Yoldaş Gazetesi, 18 Kasım 1921

Resmî Kaynaklar

1927 Bursa Vilâyeti Salnamesi (1927). Bursa Vilâyeti Matbaası.

Annuaire Oriental / Salname-i Şarki, 1914 (1915). The Annuaire Oriental Limited.

Annuaire Oriental, 1921 (1922). Oriental Directory.

Bursa Vilayeti Coğrafisi (Cenubu Marmara Havzası) (1927). Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Coğrafya Encümeni.

Maarif İstatistiği (1328). Matbaa-i Amire.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1996). *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da Ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi - II Anadolu'da Yunan Mezâlimi*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını.

Kitaplar ve Makaleler

Akkılıç, Y. (2008). *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Birinci kitap / Mondros'tan işgale*. Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları.

Akkılıç, Y. (2008). *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, İkinci kitap / İşgalden kurtuluşa*. Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları.

Arslan, N. (2003). Yalova, Gemlik, Orhangazi ve İzmit (Samanlıdağ) bölgesinde yaşanan Yunan mezalimi ve bölgeye gönderilen Uluslararası Tahkik Heyetinin çalışmaları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi*, (22), 303-318.

Bayar, C. (1972). *Ben de yazdım, Milli Mücadele*. Baha Matbaası.

Cebesoy, A. F. (1953). *Milli Mücadele hatıraları*. Vatan Neşriyatı.

Çarıklı, H. M. (1967). *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye hatıraları (1919-1920)*. Türk Tarih Kurumu Yayını.

Eğilmez, M. Ş. (1980). *Milli Mücadele'de Bursa*. Tercüman Tarih Yayınları.

Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke yılları Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi*. Türk Tarih Kurumu Yayını.

Erdem, Y. H. (2005). *Turgut Çarıklı - Babam Muhittin Çarıklı, Bir Kuvay-ı Milliyecinin yaşam öyküsü*. İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Hülagu, O. (1998). Mondros Mütarekesi sonrası Bursa bölgesindeki Milli Mücadele hazırlıkları ve Kuva-yı Milliye'nin teşkili. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14(41), 449-476.

Kaya, M. (2013). Yalova-Gemlik bölgeleri ve İzmit Yarımadası'nda Yunan mezalimine dair İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu raporları (12-22 Mayıs 1921). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (51), 563-578.

Mccarthy, J. (1998). *Ölüm ve sürgün*. (Çev: B. Umar), İnkılâp Kitapevi.

Oğuzoğlu, Y. (2010). Bursa yöresindeki Osmanlı Ermenilerinin düşmanlaştırılarak anarşi ve isyana sürüklenmeleri 1878-1922. *XV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ayrı Basım, 2527-2541.

Sofuoğlu, A. (2003). Osmanlı arşiv belgeleri ışığında işgal döneminde Bursa. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(55), 53-82.

Soysal, İ. (1989). *Tarihçeleri ve açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin siyasal andlaşmaları*, I. cilt (1920-1945). Türk Tarih Kurumu Yayını.

Tokça, A. G. (1959). *İki mütareke arasında - Mudanya'nın tarihi hatıraları*. Tekinoğlu Matbaası.

Üsküdari, F. (1972). *Eski Bursa'dan notlar*. Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayını.

Yüceer, S. (2001). *Bursa'nın işgal ve kurtuluş süreci (8 Temmuz 1920-11 Eylül 1922)*. Uludağ Üniversitesi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

In our study, the demographic and economic change caused by the practices of the articles of the Mondros Ceasefire Agreement after World War I was discussed. In the first part of the writing, the circumstances, in which the ceasefire agreement was signed, were evaluated. The fact that the nature of the agreement is a document that the Ottoman Empire surrendered with its everything was emphasized by giving the content along with its articles. Complete surrender created the conclusion that Ottoman Empire has ended actually, entered under economic, financial and social control of imperialism and it brought occupations in Anatolia. The Greeks, who occupied Gemlik and Mudanya with the support of the Brits, occupied Mustafakemalpaşa and Karacabey in the morning on 7 July and the centrum of Bursa on 8 July.

In the second part, the effects of the occupation, which is the main axis of the writing, on Bursa are examined along with archive records, newspapers, period official sources and research works about the region. As it can be seen in the documents and reports of the period, which lasted for about two years, a big atrocity and destruction occurred in Bursa. The Greeks established a military occupation command in Bursa immediately after the occupation and took over the administration of the city. The Greeks attempted to make mass bloodbath and force for emigration in order to ensure the population basis specified in the Wilson Principles and to create the majority in the region.

Greek forces who were supported by the Allied Powers as well as Armenians and Greeks of Turkish Nationality living in the region caused thousands of Muslims to be slaughtered and villages and towns to be overrun and burned. Our people will be slaughtered in Gedelek Attack, Sultaniye Attack, Karacaali Attack, Ihsaniye, Mecidiye, Armutlu, Aldere Attacks, Kapaklı Attack, Hamidiye and Katırlı Attacks, Narlı Attack, Küçükkuşla Attack, Elmalık Bloodbath, Muratoba Attacks. Upon the events became even more barbaric and the complaints increased day by day, an International Research Committee was formed and the International Research Committee brought the dimensions of the massacre to light with its reports.

As a result of all the sources and evaluations of our research, it was stated with documents that big demographic and economic losses occurred in centrum and outskirts of Bursa. The fact that 137.654 people, including 101.912 Muslims, 23.434 Greeks of Turkish Nationality, 6.530 Armenians, 3.514 Jews, 685 Catholics, 254 Protestants, 1.325 Copts/Gypsies, lived in the Sanjak of Bursa in 1909, however 80.000 people including 70.000 Turks, 5.000 Greeks, 1.500 Armenians, 3.500 Jews and 100 Europeans were present there in 1921 is an example for vital statistics.

In economic life; the sample of the fact that the majority of factories in Bursa are in possession of foreigners and minorities and Bursa became a factory scrap yard in the end due to that they left the country after the war, and 13 silk yarn, 3 weaving, 1 macaroni and noodle, 6 flour and 2 soft drink factories have remained shows the economic data are also negative.

The negative picture and destruction created in Bursa by Mondros Ceasefire Agreement, the war and occupations and the massacres and pressures after occupation will be tried to be repaired in the Republic period and success will be earned during this repair.